

Sjöfartsnäringen i Norra Halland och Båtmuseets tillkomst.

2020-07-10.

Föreningen Båt och Sjöfartsmuseet i Onsala är en ideell förening, som bildades på initiativ av Onsala Hembygds-gille och Onsala Kofferdikaptenerns förening 1998. Syftet med föreningen är att samla och visa marina föremål samt beskriva den sjöfart som traktens befolkning genom tiderna ägnat sig åt. Den 10 juni år 2000 invigdes och öppnade museet som drivs helt av ideella krafter och har ca 500 medlemmar.

Museibyggnaden var ursprungligen en lada/magasin belägen vid prästgården i Kungsäter i det inre av Halland. När byggnaden tjänat ut plockades den försiktigt ner, delarna märktes upp och låg länge och väntade på ny användning.

Genom projekt Hallandsmodellen som startades av Länsarbetsnämnden i Halland för att sysselsätta arbetslösa byggnadsarbetare och ge dem kunskaper i arbete med äldre metoder, kunde byggnaden återuppstå men nu som ett skal för det som skulle bli Båt och Sjöfartsmuseet i Onsala. Allt återstående arbete har genomförts på ideell basis med stora frivilliga insatser och med stöd från generösa sponsorer.

Havet har alltid spelat en stor roll för norra Halland och på vårt museum visas en bred samling av maritima föremål samtidigt som bygdens sjöfartshistoria lyfts fram. Museet har även ett omfattande bibliotek med maritim inriktning. Museets samlings-sal används under maj till september för museets egna utställningar. Under övrigttid av året används lokalen för bl.a föreningens föredragsserier. På övre våningen finns en museilokal av mera traditionellt slag för utställning av lokal sjöfartshistoria med mera. Utanför byggnaden finns två skyddstak för gamla jullar, ekor och äldre fritidsbåtar. För barn har museet byggt en brygga med tre sjöbodas och en knopstation. Museets utställningar och anläggningar är tillgängliga för allmänheten utan entréavgift.

Bondese-glationens betydelse för bygden var viktig och har funnits sedan urminnestider och hade sin glansperiod under slutet av 1600-talet och under halva 1700-talet och upphävdes år 1723. Året efter miste Kungsbacka sin stapelstadsrätt, d.v.s rätten att bedriva import och export, och därmed indrogs Malesunds tullkammare. Bondese-glationen är i vid bemärkelse alla de former av sjöfart som bedrivits av landsbygden befolkning i äldre tid.

Bondese-glationen vanligaste form var en typ av sjöburen handel med små skutor, där skepparen ofta också var fiskare och bonde. Företagsformen varierade från enmansägande till båtlag och regelrätta partrederier. Då

jordbruket på vissa gårdar gav dålig avkastning tvingades bonden söka utkomst som skeppare. Bonden arrenderade därför ut sin gård till hälftenbrukare d.v.s arrendatorn fick halva avkastningen av vad gården inbringade. Resterande erhöll bondens familj som bodde kvar på gården. Onsalas läge var strategiskt gynnsamt, de allmänna segellederna strök förbi, det fanns tätorter med avsättningsmöjligheter både i norr och söder, behovet av transporter var stort i regionen. Utmed Kungsbackafjorden uppfördes enklare båtvarv bl.a utmed Rolfsån vid Hanhals, Forsbäck och Kobbaviken. Skeppen byggdes efter *bestick* (en sorts tabeller med mått över hur ett bra skepp skulle vara byggt), sällan efter ritning. Redaren bestämde köllängd, bredd och djup. Varje skepp ägdes av ett partrederi med 1/4, 1/6, 1/10 o.s.v. Skeppen byggdes på en stapelbädd belägen på en strand. I Onsala byggdes skeppen efter *skalmetoden* (köl med för och akterstäv monterades tillsammans på stapelbädden), varefter bordläggningen påbörjades. Bottenstock och spanten byggdes in i skrovet först när det var bordlagt. Därefter slog man ner träpålar på djupt vatten, fäste trossar kring skeppet och runt pålarna, satte för hästar och tryckte ut skeppet på djupt vatten och byggde på överbyggnad och rigg. Under åren 1670 till 1769 timrades över 100 skutor, jakter, krejare, galjoter och skepp med storlekar om 10 - 35 m. Under 1780 talet avvecklades varvsplatserna.

Kaparverksamheten tillkom för att skydda den svenska sjöfarten från utländska kapare. Kung Karl XII förde krig i Ryssland och förlorade slaget vid Poltava 1709. Danmark som var i union med Norge förklarade krig mot Sverige (Stora nordiska kriget 1709 - 1721) Utmed svenska kusten utövade danska/norska marinen en flottblockad som försvårade tillförsel av förnödenheter till Sverige. Rådsregeringen beslutade då att utfärda bestämmelser för kaperi. Ett kaparbrev skyddade kaparen från att anklagas för sjöröveri. I bestämmelserna angavs noga vilka regler som skulle gälla för bl.a tillfångatagna besättningar. I Göteborg fanns en amiralitetsrätt som hade till uppgift att granska om ett fientligt fartyg som kapats skett enligt regelverket, samt att kronan skulle erhålla 10% av förtjänsten. Onsalas främste redare var Anders Börgesson på gården Gatan. Han ägde andelar i 39 fartyg. Han anlade ett segelmakeri och ett repslageri i Onsala och även ett tobaksspinneri i Kungsbacka. Börgesson avled 1710. Familjen Börgesson efterlämnade tre söner och tre döttrar. Två av sönerna, Christian och Lars, som antog efternamnet Gathe från gården Gatan, beslöt tillsammans med släktingarna Olof Knape och Nils Nilsson att köpa kaparbrev och skaffa lämpliga skepp för kaperi. Lars Gathe blev sedermera en framgångsrik administratör och redare. Brodern Christian var sjöofficer i svenska marinen. Vid olika permissioner tjänstgjorde han som framgångsrik kaparkapten. År 1711 flyttade Lars och hustrun Ingela till Lilla Torget i Göteborg

där dom bedrev rederirörelse fram till 1719 då kaperirörelsen upphörde. År 1715 adlades Christian och Lars till Gathenhielm (efter gården Gatan och Lars hustru Ingelas hem i Hjelm). Utöver adelskapet förärade Karl XII Gathenhielm det gamla Amiralitetsvarvet nedan Stigbergstorget. År 1718 ägde makarna Gathenhielm 48 kaparfartyg. Karl XII utnämnde även Lars Gathenhielm till kommandör över samtliga kaparfartyg utmed svenska västkusten. Lars avled år 1718 endast 29 år gammal. Änkan Ingela gifte om sig med Isak Browald. Ingela avled år 1729. Ingelas svåger, Johan Hansson Busck, lät kring 1740 - talet uppföra det s.k Gathenhielmska huset vid Stigbergstorget (benämnt Gathenhielmska kulturreservatet).

Kaptensgårdarna i Onsala uppfördes under senare hälften av 1700 - talet av förmögna skeppare. Husen är byggda av sjökaptener som bodde där med sina familjer, ofta medan hälftenbrukare, som skötte gården, hade sin bostad ordnad i ena delen av en uthuslänga. De större husen hade ibland hela två våningar, eller ett eller flera rum inredda på vinden. Vid överlåtelse av gården till en son eller dotter var dessa rum ibland satta som "undantag" till någon ogift släkting. Ett 50 - tal hus uppfördes eller byggdes om och till. Många av husen hade sitt ursprung i ryggåsstugor som byggdes på med en våning och förlängdes. Smyckades med vackra tapeter och takmålningar, stilfulla möbler och utländska prydnadsföremål. Husen värmdes upp med kakelugnar. En och annan av de större gårdarna hade anlagd trädgård som var omringad av en stengärdesgård. Kaptensfamiljerna gifte ofta in sina barn med andra kaptensfamiljer och bildade en sorts redarsocietet i Onsala. Mannen titulerades Capitän, hustrun för Madame och döttrarna för Mademoiselles. Detta är enbart ett axplock ur en intressant tidsperiod i norra Halland mångskiftande sjöfartshistoria.

Ronny Tyrefelt

Ordförande Båt- och Sjöfartsmuseet i Onsala